

Kulturolog iz Hrvatske. Viktor Žmegač – in memoriam

U Zagrebu je 20. srpnja 2022. godine preminuo germanist Viktor Žmegač.¹ U Hrvatskoj je ova vijest snažno odjeknula, oglasio se dnevni tisak diljem zemlje, medijske reakcije odzvanjale su još dugo. Kad je Žmegač prije 93 godine rođen u dvojezičnoj građanskoj obitelji u gradiću blizu hrvatsko-mađarske granice, Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca upravo je preimenovano u Kraljevinu Jugoslaviju. Uslijedio je Drugi svjetski rat i ustaški režim, nesvrstana Jugoslavija pod Titom, ratovi 90-ih godina 20. stoljeća, osnivanje samostalne Hrvatske i na koncu pristupanje Europskoj uniji. Dok se zbivala povijest, Žmegač je išao svojim putem: od gimnazije u Virovitici i Osijeku do studija germanistike i muzikologije u Zagrebu i Göttingenu, od promocije na zagrebačkoj germanistici do profesure i članstva u akademijama. Razumije se po sebi da ovaj put nije mogao biti posve neovisan o povijesnim cezurama koje su ga pratile. Pa ipak bi svaki pokušaj političkog svrstavanja promašio sukus Žmegačeve osobnosti. On je, naime, prije svega bio eminentan predstavnik *duhovnoga rada* koji se u Njemačkoj danas napokon opet cijeni u okviru koncepta „prakseologije duhovnih znanosti“.²

Duhovne znanosti bile su obzor kojem se Žmegač obvezao za cijeli život, a on ih je obogatio na najmanje dva načina: s jedne strane intenzivnim „istraživanjem kulture pojedinih regija našeg planeta“, za što su „pozvane upravo povijesno-filološke struke“.³ S druge strane svojim nedogmatskim književno-sociološkim pristupom koji odnos moderne europske književnosti i njezina društvenog konteksta promatra kao fascinantnu zagonetku. Važan poticaj Žmegačevu duhovnom radu dao je Erich Auerbach svojom prijelomnom studijom *Mimeza. Prikaz zbilje u zapadnoeuropskoj književnosti*

(1946). Auerbach je ovim djelom, nastalim između svibnja 1942. i travnja 1945. godine, potonuloj epohi podigao spomenik koji održava sjećanje na „europsku reprezentaciju zbilje“. Svjetotvorna snaga ove reprezentacije ne proizlazi iz koherencije fikcionalnoga svijeta, nego iz mimetičke snage umjetničkog prikazivanja samog. *Mimeza* prati razvoj ove umjetnosti sve do „formiranja svijesti o povijesnoj dimenziji“ i do „produblivanja problematičnoga“ koje se očituje u mnogoznačnosti, rastrganosti i sugestivnom efektu neizgovorenoga.⁴

Ovdje se nadovezao Žmegač. Proučavao je razvoj ovog „produblivanja problematičnoga“ koje je na koncu zahvatilo i sam pojam zbilje te u temelju poljuljalo vjeru u mimetičku snagu umjetnosti. Žmegačeve knjige *Der europäische Roman. Geschichte seiner Poetik* (1990) i *Tradition und Innovation. Studien zur deutschsprachigen Literatur seit der Jahrhundertwende* (1993) usredotočene su na umjetnost antimimetičkog i konstruktivističkog karaktera; umjetnost koja ambivalenciju proglašava posljednjom izvjesnošću, a predodžbu o povijesnoj dimenziji tjera do avangardističkog programa koji zahvaća i umjetnost i život. Poput Hansa Blumenberga, i Žmegač je uvidao da nasuprot izgubljenom pojmu zbilje stoji sposobnost umjetnosti da stvara vlastite svjetove.⁵ No Žmegač je ovaj uvid radikalizirao tvrdnjom da se, s usponom artificijelnosti, europska reprezentacija zbilje promiseće u svoju suprotnost te da od mimeze nastaje „obratna mimeza“: zbilja oponaša umjetnost. Konceptcija je obrnute mimeze od središnje važnosti za razumijevanje smjera kojim je krenuo Žmegač: po njegovu mišljenju radi se o „paradoksalno formuliranom prilogu teoriji mentalnih tradicija i dijagnozi životnih stilova“ u kojima doživljaj umjetnosti ima analitičku prednost.⁶ Prema

¹ Njemački izvornik objavljen na platformi *Soziopolis* (31. 8. 2022.) pod naslovom *Ein Geisteswissenschaftler aus Kroatien. Nachruf auf Viktor Žmegač* (<https://www.soziopolis.de/ein-geisteswissenschaftler-aus-kroatien.html>).

² Steffen Martus, Carlos Spoerhase: *Geistesarbeit. Zur Praxisologie der Geisteswissenschaften*, Berlin 2022.

³ Wolfgang Essbach: *Interdisziplinäre Kreuzungen. Soziologie – Anthropologie – Geschichte*, Wiesbaden 2022, str. 75.

⁴ Na hrv. prevedeno prema: Erich Auerbach: *Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur* [1946], Bern/München 1971, str. 26.

⁵ Usp. Hans Blumenberg: *Wirklichkeitsbegriff und Möglichkeit des Romans*, u: *Nachahmung und Illusion. Kolloquium Gießen*, Juni 1963. Vörlagen und Verhandlungen, ur. Hans Robert Jauß, München 1964, str. 9–27.

⁶ Viktor Žmegač: *Der europäische Roman. Geschichte seiner Poetik*, Tübingen 1990, str. 283.

tome, prilog teoriji kulture – a samo se o tome može raditi u Žmegačevoj vizuri – dolazi iz književnosti i kulture same, konkretno iz kulture *fin de siècle* u kojoj je razvijena poetika esteticizma, a primat estetskoga postaje središnjom misaonom figurom moderne.

Nadanja su moderne europske kulture da bi stvarnost mogla performativno realizirati norme i forme zacrtane u umjetnosti i književnosti – ta se nada još i danas njeguje u okrilju estetički usmjerene sociološke teorije koja proklamira: da smo svi mi, temeljem intenzivna procesa društvene estetizacije, postali umjetnici života u novome, umjetnošću prožetome kapitalizmu. Kulturolog je Žmegač u ovom pogledu bio znatno suzdržaniji. Uostalom, metodološko i teorijsko promišljanje u njega nikada nije bilo odvojeno od konkretnog književnoznanstvenog i kulturološkog istraživanja. Tako su nakon disertacije *Die Musik im Schaffen Thomas Manns* (1959) uslijedili manji radovi posvećeni povijesnoj avantardi, u kojima je autor istraživao kontekst formalno-estetičkih inovacija.⁷ U monografiji *Umjetnost i zbilja* (1969) mladi je Žmegač propitivao klasike modernizma i iščitavao književne teorije Brechta, Lukácsa i Brocha kao niz pokušaja da se problem formalnih i aksioloških mijena na polju književnosti barem konstruktivno reinterpreтира, ako se već ne riješi.⁸ Okolnost da to čini upravo na prijelazu u takozvanu postmodernu ne upućuje ni na kakav ciljani otpor. Žmegač je bio otvoren za nove pristupe i upravo je uspon postmodernističkih teorija pratio s velikim zanimanjem. Njegovi su članici *Moderna* i *Postmoderna* u priručniku *Moderne Literatur in Grundbegriffen* (1994) koji je uredio zajedno s Dieterom Borchmeyerom još uvijek itekako aktualni.⁹ Ali Žmegač se nikada nije gubio u onim apstrakcijama što ih je Christoph Butler primjereno nazvao „big hotel view“,¹⁰ jer se odviše zanimao za konkretna pitanja kao što je ovo: kako je moguće da kategorije poput tragičnog, idiličnog, čak i humorističnog više ne odgovaraju životnoj stvarnosti te postaju književni stereotipi, dok s druge strane u nesmanjenoj mjeri utječu na obrasce mišljenja i djelovanja?¹¹

⁷ Reinhold Grimm, Viktor Žmegač: *Iwan Goll: Der ewige Methusalem. Text und Materialien zur Interpretation*, Berlin 1966; Viktor Žmegač: "Zenit", *eine vergessene Zeitschrift*, u: *Die Welt der Slaven* 12 (1967), str. 353–362.

⁸ Viktor Žmegač: *Kunst und Wirklichkeit. Zur Literaturtheorie bei Brecht, Lukács und Broch*, Bad Homburg 1969.

⁹ Knjiga je prvi put objavljena kod izdavača Niemeyer; kasnije ju je preuzeo De Gruyter koji kao urednike navodi "Borchmeyer i dr." Ova okolnost manje govori o udjelima kreativnoga rada, a više o današnjoj poduzetničkoj (ne)kulturi znanstvenih izdavača.

¹⁰ Christoph Butler: *Postmodernism. A Very Short Introduction*, Oxford 2002, str. 3.

¹¹ Viktor Žmegač: *Probleme der Literatursoziologie*, u: *Zur Kritik literaturwissenschaftlicher Methodologie*, ur. Zdenko Škreb, Viktor Žmegač, Frankfurt/M. 1973, str. 253–282, cit. str. 282.

Na ovakvim je problemima Žmegač izgradio svoju verziju književne sociologije: istraživanje uzajamna odnosa simboličkih, medijskih i društvenih formi kao prilog općoj povijesti kulture i društva.¹²

Dokaz da ga konkretni znanstveni interesi nisu učinili soloigračem pružaju brojni zbornici koje je uredio, a pokrivaju širok tematski spektar – od zbornika *Marxistische Literaturkritik* (1970), *Methoden der deutschen Literaturwissenschaft. Eine Dokumentation* (1971), *Der wohltemperierte Mord. Zur Theorie und Geschichte des Detektivromans* (1971), preko *Literatur und Gesellschaft* (1973), *Zur Kritik literaturwissenschaftlicher Methodologie* (1973) i *Formalismus, Strukturalismus und Geschichte* (1974), sve do *Moderne Literatur in Grundbegriffen* (1993). No kolektivni karakter njegovih programa očituje se ponajviše u njegovim velikim književno-povijesnim projektima. *Scriptors Geschichte der deutschen Literatur. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, kao i trosveščana, u četvrtom izdanju dostupna *Geschichte der deutschen Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart* poriču navodni kraj metanarativa i mogu slovit kao model književne historiografije kojemu pripada još i *A New History of German Literature* (2004, gl. urednik David E. Wellbery).¹³

Povijest znanosti pokazat će jesu li trajniji kolektivni pothvati ili pojedinačna postignuća. Nadajmo se da neće biti zaboravljene studije o židovskim likovima u književnosti oko 1900. godine.¹⁴ Žmegačeva ostavština obuhvaća i opsežno kasno djelo na hrvatskom jeziku: iza naslova poput *Duh impresionizma i secesije* (1996), *Književnost i glazba* (2003), *Od Bacha do Bauhause. Povijest njemačke kulture* (2006), *Majstori europske glazbe* (2009), *Prošlost i budućnost 20. stoljeća: kulturološke teme epohe* (2010), *Strast i konstruktivizam duha: temeljni umjetnički pokreti 20. stoljeća* (2014) ili *Četiri europska grada. Kulturološki obzori* (2017) krije se europska kulturna povijest napisana majstorski laganom rukom. Kritiku bi da je svojim knjigama doprinio opstanku velikog narativa autor zacijelo prihvatio sa zahvalnošću. Viktor Žmegač nikada ne

¹² O sociologiji stila i forme Zagrebačke škole usp. opširnije: Christine Magerski: *Schule machen. Zur Geschichte und Aktualität der Literatursoziologie*, u: *Zagreber Germanistische Beiträge* 24 (2015), str. 193–220.

¹³ Viktor Žmegač, Zdenko Škreb, Ljerka Sekulić: *Scriptors Geschichte der deutschen Literatur. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Königstein 1981; pod naslovom *Kleine Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Königstein 1984; prošireno izd. Berlin 1993. (izvorno na hrvatskom jeziku pod naslovom *Književnost njemačkog jezičnog izraza*, kao knjiga 5 *Povijesti svjetske književnosti*, Zagreb 1974); Viktor Žmegač (ur.): *Geschichte der deutschen Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Königstein 1980–1984.

¹⁴ Viktor Žmegač: *Der historische und der typologische Jude. Studien zu jüdischen Gestalten in der Literatur der Jahrhundertwende*, Berlin 1996.

bi ustuknuo pred sferom umjetnoga. Njegov svijet bijaše svijet europske kulture, svijet glazbe, književnosti i umjetnosti. U tom je svijetu bio posve kod kuće, vrlo skroman i nadasve zahtjevan u isto vrijeme. U Hrvatskoj poznat poput medijske zvijezde, djelovao je kao član brojnih akademija u domovini i inozemstvu, te je i u Njemačkoj odlikovan važnim nagradama, među inima Gundolfovom i Herderovom, zatim znanstvenom nagradom Humboldtove zaklade i Velikim križem za zasluge Savezne Republike Njemačke.

Heidelberški germanist Dieter Borchmeyer posvetio je svoju monografiju *Was ist deutsch? Die Suche einer Nation nach sich selbst* (2017) svome

prijatelju Viktoru kao jednome od trojice „suputnika mnogih desetljeća“. Ja ne mogu kazati da smo bili prijatelji, ali nas je povezivao poticajan kolegijalni odnos. Za naše suradnje koja je trajala gotovo dva desetljeća od njega sam jako puno naučila o književnosti, umjetnosti i životu, kao i o tome da smisao za povijest i potraga za obuhvatnom perspektivom mogu ići ukorak s ironijom i opuštenim duhom. Takva bi praksa možda pomogla i humanistici u njezinoj potrazi za samom sobom. A kojom bih se riječju na kraju mogla oprostiti od Viktora Žmegača? Možda onom koju je čuvao za najveća postignuća umjetnosti i duhovnog rada: chapeau!

S njemačkog jezika preveo
Svjetlan LACKO VIDULIĆ